

Karališkieji Jogailos antspaudai

II dalis

VIOLETA RUTKAUSKIENĖ

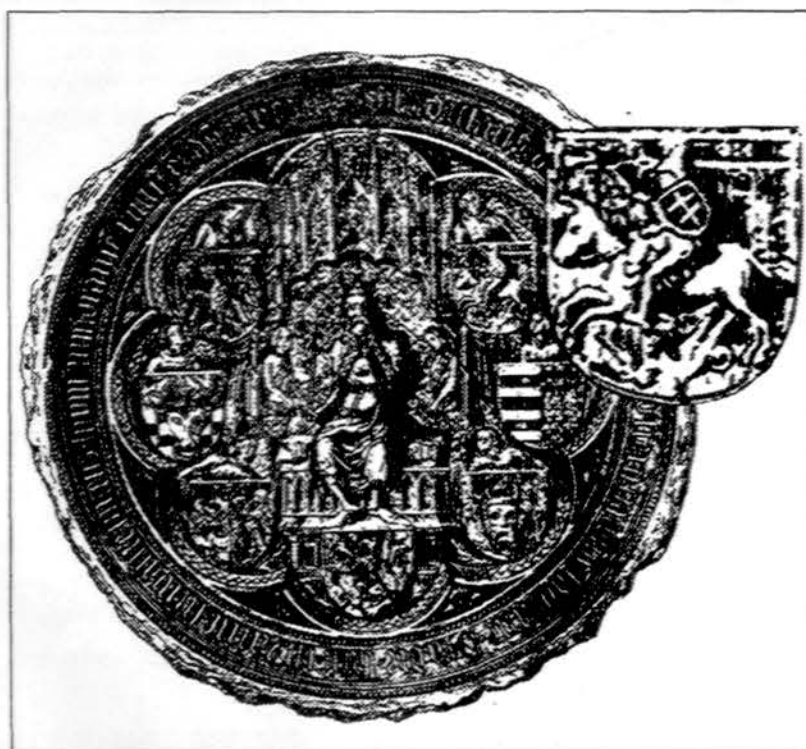
Jogailos antspaudai turėtų mus dominti ne tik dėl įrašų, kurie patvirtina, kad Lietuvoje po karaliaus Mindaugo mirties vėlesnieji valdovai, kaip pvz., Jogaila, naudojo karaliaus, o ne kunigaikščio titulą, vadinosi ir buvo vadinami karaliais. Atidžiau pasigilinę į Jogailos antspaudus, atrasime dar įdomesnių dalykų, kurie yra ne mažiau svarbūs mūsų heraldikos ir senosios lietuviškos simbolikos tyrinėjimams.

Sfragistika – mokslas apie antspaudus – yra labai glaudžiai susijęs ir su kitomis istorijos pagalbinėmis disciplinomis, pirmiausia: heraldika ir genealogija, numizmatika – mokslu apie senovės monetas, bei faleristika – mokslu apie ordinus, medalius, garbės – pasižymėjimo ženklus. Jogailos antspauduose šelpintys ženklai ir simboliai, kuriems iki šiol nebuvo jokio dėmesio, kurie mūsų istorikams nekelė jokio įdomumo ir neatrodė reikšmingi, pasirodė, slepia svarbią ir įdomią informaciją mūsų istorijai. Nepatikišite, bet būtent ankstyvieji lenkiškojo tipo karaliaus Jogailos antspaudai yra tas stebuklingas raktas, kuris gali atskleidinėti ne vieną dūrę ir daugelį to laikmetio paslaptį Lietuvos istorijoje. Būtent iš to tipo Jogailos antspaudų galima atsekti atskirų mūsų heraldinių ženklų kilmę, o tuo pačiu plačiau pažvelgti bei pasigilinti į jų prasmę ir svarbą ne tik Lietuvos, bet ir atskirų Europos valstybių heraldikos istorijoje.

Kaip jau ankščiau (š.m. gegužės mėn 15 d.) minėjome,

nuo 1388 m., Jogailai ėmus naudoti naujojo tipo Lietuvos-Lenkijos karaliaus antspaudus, greta lenkiškos simbolikos, lygiavertčiai pradėta vartoti ir lietuviškoji valstybinė simbolika. Tačiau tuose Jogailos antspauduose Vytis joja jau į kairę (nuo žiūrovų), o ne į dešinę, kaip buvo lietuviškuose antspauduose (pav. 1), kuriuos mes trumpai aptarėme šio rašinio pirmoje dalyje. Mūsų dienų Lietuvos heraldikos tyrinėtojų terminais kalbant – Vytis naujuose antspauduose atsukamas į vakarus, o ne į rytus, t.y. visai į priešingą pusę nei matėme išlikusiųse antspauduose, kuriuos Jogaila naudojo Lietuvoje iki išvykimo į Lenkiją. Bet tuo pat metu naujojo tipo antspauduose atsiranda ir keletas lietuviškai heraldikai iki tol nematytų ženklų bei simbolių. Pirmiausia 1388 m. antspauduose lietuviško raitelio skyde pasirodo nauja heraldinė figūra – dvigubasis kryžius, mūsų istorijoje žinomas Vyčio kryžiaus pavadinimu, o didžiajame – majestotiniame antspauduose (pav. 2) po raiteliu – Vytį atsiranda nedidelis slibinas-drakonas, bebuiklingas raktas, kuris gali atskleidinėti ne vieną dūrę ir daugelį to laikmetio paslaptį Lietuvos istorijoje. Būtent iš to tipo Jogailos antspaudų galima atsekti atskirų mūsų heraldinių ženklų kilmę, o tuo pačiu plačiau pažvelgti bei pasigilinti į jų prasmę ir svarbą ne tik Lietuvos, bet ir atskirų Europos valstybių heraldikos istorijoje.

Kaip jau ankščiau (š.m. gegužės mėn 15 d.) minėjome,

2 pav. Jogailos majestotinis antspaudas: po raiteliu — slibinas.

koje. Iki mūsų dienų Liublino karalių rūmų koplyčioje yra išlikusi 15 a. freska (pav. 3), kurioje Jogaila pavaizduotas labai panašiai, kaip šv. Jurgis: tik vienoje rankoje užuot ieties – medinis pailgintas kryžius, antroje – skydas su dvigubu kryžiumi, o ant galvos karališka karūna, kas leidžia ir atpažinti, kad šiame piešinyje vaizduojamas ne šventas Jurgis, o, be jokios abejonės, raitas karalius Jogaila. Po žirgo kojomis matoma juoda dėmė, kurią, gerai išžiūrėję, nesunkiai atpažintume, kažkada čia buvusį slibiną, kurio tikrasis vaizdas, deja, negalime išsiaiškinti istorinio laiko tėkmėje. Kitame, jau vėlesniais amžiais žinomo dailininko J. Mateikos pieštame, Jogailos portrete (pav. 4), valdovo rankoje matome puošnų kalaviją, kurio rankenos skersinukas užsibaigia slibino galvute, o virš jos, vadinamoje

buoželėje, išpaustas graikiškas kryželis. Kiek toliau už paties valdovo ant sienos pavaizduoti Lietuvos ir Lenkijos herbai: lietuviškame herbe po Vyčiu matomas slibinas ir raitelis su sparnais, kaip 1438 m. Jogailos sūnaus Vladislavo Varniečio antspauduose (pav. 1). Tačiau tasai slibinas, kaip matome iš šio paveikslėlio, tiek antspauduose, tiek piešiniuose buvo vaizduojamas skirtingai: vienoje vietoje su sparnais, kitose be sparnų.

3 pav. Karaliaus Vladislavo Jogailos portretas Liublino rūmų koplyčioje apie 1415–sius metus.

4 pav. Karalius Jogaila. J. Mateikos paveikslas Vlado Vijcickio knygoje Lietuvos istorijos vaizdai. Jogailos rankoje kalavijas su slibino galvute; tolimoje Lietuvos herbas — sparnuotasis Vytis, po juo slibinas.

žirgo kojomis ir dvigubasis kryžius Jogailos raitelio skyde lietuviškame herbe pasirodė beveik vienu ir tuo pačiu metu apie 1388–sius, tačiau jų atsiradimas karaliaus Jogailos heraldinėje simbolikoje nėra atsitiktinis ir turi aiškų tarpusavio ryšį. Kaip jau minėjome ankščiau, toks ar panašus slibinas buvo pastebėtas ir Jogailos sūnaus Vladislavo Varniečio antspauduose. Taigi pastebėjus, kad dvigubasis kryžius ir slibinas Jogailos heraldikoje atsirado beveik vienu ir tuo pačiu metu, 1388 m. belieka išsiaiškinti ir atrasti priežastis, dėl kurių šie du ženklai atsirado jo simbolikoje.

Iki šiol dvigubo kryžiaus, kaip, beje, ir to istorikų nepastebėto slibino, kilmę ir reikšmę lietuviškoje heraldikoje nėra išsiaiškinta ir atseka. Dvigubasis kryžius į mūsų istoriją įėjęs, kaip Vyčio kryžius, Europos šalių istorinėje literatūroje turi ir daugiau pavadinimų. Šitokios formos kryžius heraldikoje vadinamas patriarchy, vengriškuoju, lotaringu (Lorraine cross), templierių (templars), o kartais Kristaus kančios kryžiumi (Passion cross 2). Mūsų istorikai linkę manyti, kad šis ženklas į Lietuvą atkeliavęs iš Vengrijos. Todėl istorinėje mūsų literatūroje šio heraldinio ženklo pasirodymas paprastai siejamas su 1386 m. įvykusių Jogailos krikšto ir jo vedybomis su Vengrijos princese bei Lenkijos sosto paveldėtoja Jadvyga, taip aiškinant ir tariamai vengrišką dvigubo kryžiaus kilmę. Tačiau šiandieną yra visiškai aišku, kad Jadvyga, tapusi Lenkijos sosto paveldėtoja, vengriškojo kryžiaus savo simbolikoje nenaudojo, bent jau iki savo sesers, Vengrijos karalienės Marijos mirties, t. y. iki 1395–jų metų. Kaip knygoje *Jadwiga of Anjou and the rise of east central Europe* (p. 226) rašo O. Halecki – vienas geriausių šio laikotarpio lenkų istorijos žinovų ir tyrinėtojų, Jadvyga tik po 1395

m. prie savo titulo – „regina Poloniae“ pridėdavo ir vengrišką: „maeres Hungariae“.

Taigi, kaip matome, Jogaila per vedybas su Jadvyga vengriškojo kryžiaus, t. y. Vengrijos karalystės herbino simbolio, perimti iš savo žmonos negalėjo, nes ji, tapusi Lenkijos karaliene, vengrų simbolių savo herbe nenaudojo. Juo labiau, Jogaila, susituokdamas su Jadvyga, negalėjo perimti ir Anjou giminės herbinių simbolių, nes santuoka jam nesuteikė teisės perimti žmonos giminės herbų ir heraldinių ženklų. Keista, bet kai kurie jaunesniosios kartos lietuvių istorikai klaidingai aiškina, esą Jogaila iš Jadvygos perėmęs ir Anjou giminės heraldinius simbolius. Šia privilegija paprastai galėdavo pasinaudoti tik santuokoje gimę vaikai.

Istorinėje literatūroje aptinkama aiškinimų, greičiau spėlionių, esą dvigubasis kryžius, atsiradęs raitelio skyde, simbolizuoja dviejų krikščioniškų tautų: lenkų ir lietuvių susijungimą į vieną valstybę. Šitos versijos dar ir mūsų dienomis laikosi didžioji dauguma Lenkijos istorikų, o jais seka ir kai kurie lietuvių istorikai, numizmatai bei heraldikos žinovai. Tačiau lenkiškuose Jogailos antspauduose po Vyčiu pastebėtas slibinas verčia pamąstyti ir dar apie vieną galimą, iki šiol nežinotą, dvigubąjo kryžiaus kilmės lietuviškoje heraldikoje versiją. Bet tam, kad sužinotume daugiau apie Vyčio kryžiaus kilmę ir jo atsiradimą Jogailos antspauduose bei kitoje jo atributikoje, pirmiausia mums reikia „susidoroti“ su drakonu, iki šiol akyiai saugojančiu priėjimą prie tos įdomios istorijos.

Suprantama, drakono (slibino) atsiradimas po vyčiu Jogailos karališkuose Lietuvos-Lenkijos antspauduose nėra koks nors atsitiktinumas ar tik to laikmečio puošybos elementas herbe. Sfragistikoje, kaip ir heraldikoje, nebuvo nei vieno brūkšnelio, taškėlio ar ženklų,

kuris neturėtų prasmės ir nieko nereikštų. Drakonas (graik. – dragon; lot. – draco; pranc. ir angl. – Dragon; vok. – drache) – mitinė pabaisa, paprastai vaizduota dideliu sparnuotu ir nagotu ropliu, iš kurio burnos eina ugnis ir dūmai. Mūsų gyvųjų žmonių kalboje ir senoviuose raštuose žodis „drakonas“ beveik nepažįstamas. Drakonas iš senovės laikų lietuviškai buvo vadintas slibinu arba iš slavų pasiskolintu „smaku“. Krikščioniškoje simbolikoje drakonas (dragon) nuo seniausių laikų simbolizavo šėtoną, blogį, pagundą, nuodėmę, pagonybę. Beje, ankstyvaisiais viduramžiais šėtonas, kaip ir drakonas, meno kūriniuose buvo vaizduojamas su sparnais. Bet mes rašinyje, norėdami istorijai išpešti daugiau įdomių, dar mums iki šiol nežinotų, faktų, ir atkoduoti Jogailos antspauduose užslėptą informaciją, atskirose vietose, nusižengiant gimtajai lietuvių kalbai, visgi slibiną turėsime vadinti drakonu.

Taigi slibino pasirodymą Jogailos antspauduose, piešiniuose, paveiksluose visų pirma reiktų sieti su „Slibino ordino draugija“ (Order of the Dragon), įkurtą apie 1387–sius metus Vengrijoje. „Slibino ordino“ riterių draugiją, gyvavusią tik penkiasdešimt metų (1387–1437 m.), įkūrė Vengrijos karalius Zigmantas Liuksemburgietis, vos tik tapęs Lenkijos karalienės Jadvygos sesers, Vengrijos sosto įpėdinės Marijos, vyrų ir Vengrijos karaliumi. Toji draugija buvo kuriama, perorganizuojant iš ankščiau gyvavusią „Šv. Jurgio ordino“ draugiją (Order of the St. George), kurią apie 1318–sius buvo įkūręs dar karalienės Marijos senelis, Vengrijos karalius Karolis-Robertas iš Anjou. Todėl narsūs karysgys šv. Jurgis ir toliau liko naujai sukurtojo ordino riterių globėjai. Apie šią naują ir labai slaptą karaliaus Zigmanto Liuksemburgietio draugiją būrėsi jo artimiausi ir ištikimiausi draugai, pasirodę kiekvieno atveju apginti ne tik karalių, jo šeimą, valstybę, bet ir krikščionybę Vengrijoje. Štai tokių vengrų karaliaus bičiulių gretose buvo Vytautas Didysis ir karalius Jogaila. Savo ruožtu, draugijos riteriai aplink save rinko ir ginklavo kariuomenę, kuri, reikalui esant, žygiuotų į pagalbą karaliui Zigmantui padėti kovoti su jo, Vengrijos ir krikščionybės priešiniais.

Nukelta į 2 psl.

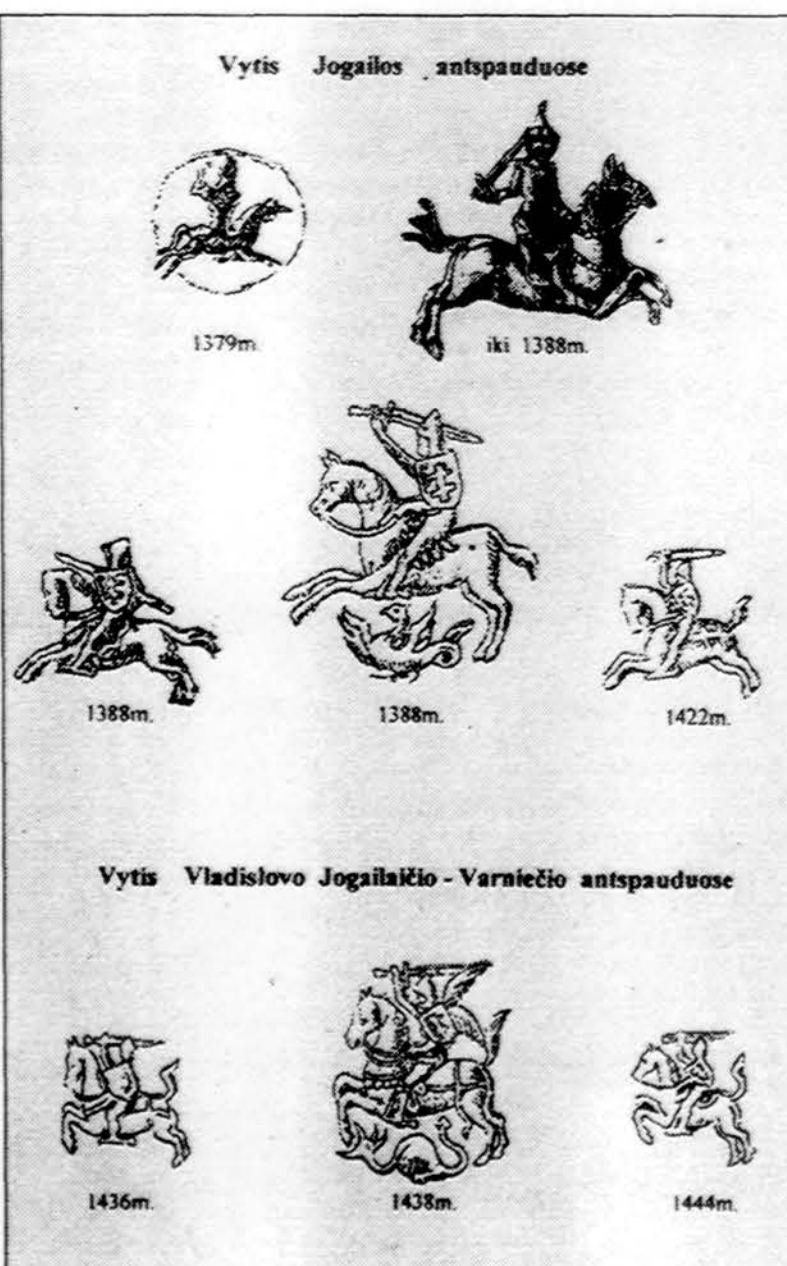
TURINYS

Dar apie karališkuosius Jogailos antspaudus.

Išėjimo kurybos palikimas saugomas Vilniuje.

Iš druskos gamintas menas. Rezoliucija: „Lietuvos intelektualinio potencialo nutekėjimo išsaugojimas“.

Kelionė per septynetą vargo metų. A. Aistienės įspūdžiai Lietuvoje.

1 pav.

Karališkieji Jogailos antspaudai

Atkelta iš 1 psl.

Tokie Vengrijos karaliaus sukurtos „Slibino ordino“ riterių rėmėjų pulkai paprastų žmonių kalboje buvo vadinti „dragons“ – dragūnais. Matyt nuo tų laikų apie dragūnus išgirsta Lietuvoje ir Lenkijoje, nes ištikimų vengrų karaliaus rėmėjų būta ir tarp lietuvių, ir tarp lenkų didikų. Vėlesniais amžiais iš „Slibino ordino“ rėmėjų būrių susiformavo atskira raitosios kariuomenės rūšis – dragūnai. Įdomiausia tai, kad mūsiškiai dragūnai išsiskyrė iš kitų tarp: rodydami priklausymą „Drakono ordinui“, jie prie savo šarvų dar prisitaisė ir sparnus. Taip „Slibino ordino“ draugija davė pradžią sparnuotųjų raitelių pulkams Lietuvoje ir Lenkijoje. Matyt, dėl tų pačių priežasčių Jogailos ir jo sūnaus Vladislavo Varniečio simboliškoje-lietuviškoje herbe pasirodė ir sparnuotasis Vyčio raitelis.

5 pav. Originalus „Slibino ordino“ medalionas.

Kaip didelė buvo toji „Slibino ordino“ draugija, kol kas dar nepavyko sužinoti. Tačiau yra žinoma, kad visi, į ordiną priimtieji, riteriai privalėjo dėvėti ant aukštinės grandinės pakabinatą medalioną su drakono atvaizdu (pav. 5), virš kurio buvo iškeltas dvigubas raudonas kryžius, savo forma primenantis Lotaringijos kryžių (angl. – Lorraine cross). Toks dvigubos kryžiaus ženklas šiame medalione simbolizavo Kristaus pergalę su šėtono (blogio) jėgomis. Tačiau dvigubos kryžiaus ženklas viduramžiais plačiai buvo naudotas ne tik Vengrijoje ar Lietuvoje, bet ir kitų Europos valstybių heraldikoje ir simbolikoje. Istorijoje yra gerai žinoma, kad pirmą kartą dvigubos kryžiaus ženklą panaudojo Žemiosios Lotaringijos kunigaikštis Gotfriedas bulonietis (Godefroy de Bouillon) 1096–1099 m. pirmojo kryžiaus žygio į Jeruzalę metu. Matyt, nuo tų laikų šis kryžius dar vadinamas lotaringų kryžiumi. Tasai dvigubas-lotaringų kryžius, atskiruose dokumentuose ir isto-

riniuose šaltiniuose dar vadinamas patriarchų kryžiumi.

Tačiau atskiri tyrinėtojai, besidomintys kryžiaus istorija ir formomis, yra linkę manyti, kad tiek lotaringų, tiek ir patriarchalinis kryžius ir jo forma yra Kristaus Kancios kryžius vėlesniųjų laikų atmaina. Kristaus Kancios kryžius yra tas paprastasis kryžius, ant kurio Pontijus Pilatas įsėdė virš nukryžiuoto Kristaus galvos pritvirtinti lentelė-skersinuką su įrašu: I. N. R. I. – „Jesus Nazarenus Rex Iudaeorum“ – Jėzus Nazaretis Judėjų karalius. Štai tokiu kryžiumi nešinas, G. Bulonietis iš Lotaringijos su savo pulkais patraukė į Palestiną vaduoti šventojo miesto Jeruzalės ir Šv. Kristaus Kapo nuo šėtono garbintojų palikuonių. Tokį pat kryžių pirmieji kryžiuočiai, išvadavę Jeruzalės miestą nuo užsilikusio Salomono šventyklos šėtono pasekėjų bei saracėnų, tuoj pat iškėlė virš Šv. Kapo bažnyčios bokštų (pav. 6). Vėliau tą dvigubos kryžiaus ženklą perėmė templierių ordinas. 1146 m. popiežius Eugenijus III dvigubą kryžių įteisino kaip oficialų ir pagrindinį Templierių ordino simbolį. Todėl istoriniuose šaltiniuose sutiksime šį ženklą, dar vadinant templininkų ar templierių kryžiumi.

14 a., sunaikinus templierių ordiną, tą simbolį perėmė Prancūzijos karaliai ir didikai, kaip konspiracijos ženklą tarpusavio kovose. Matyt, dėl tų pačių priežasčių dvigubasis kryžius, kaip slaptumo simbolis, netrukus atkeliavo ir į Vengrijos karalių riteriškąsias tradicijas, o iš čia paplito į Lenkiją, ir Lietuvą, kol galiausiai įsitvirtino lietuvių valdovų simbolikoje. 15 a. dvigubą – Lotaringijos kryžių savo herba įsidėjo Rene d'Anjou. Tokį pat dvigubos kryžiaus ženklą savo herbuose nuo pirmųjų kryžiaus karų Palestinoje ir Jeruzalėje turėjo ir šio prancūzo pirmtakai, kiti Anjou giminės didikai, iš kurių net keli titulavosi Jeruzalės karaliais. Vėliau tą simbolį II pasaulinio karo metu naudojo prancūzų slaptoji policija, o po karo dvigubasis kryžius buvo įdėtas į Prancūzijos prezidento Charles Gaulle vėliavą.

Tačiau, su dvigubuoju kryžiumi pakeliavę, pirmųjų kryžiuotųjų keliais sugrįžkime į Vengriją prie „Slibino ordino“ draugijos. Vengrijoje bei kitų Europos šalių archyvuose išlikusieji „Slibino ordino“ riterių sąrašai patvirtina, kad „Slibino ordino“ draugijos riteriais yra buvę Jogaila ir Vytautas Didy-

sis, gal ir daugiau lietuvių. Todėl suprantama, kad dvigubą kryžių, kaip „Slibino ordino“ draugijos pagrindinį simbolį ir svarbiausią ženklą, Jogaila ir Vytautas turėjo visišką teisę įsidėti į savo riteriškąjį skydą. Tai pabrėždamas, Jogaila, ko gero, ir savo antspauduose po lietuviškuoju Vyčiu ėmė vaizduoti slibiną. Be to, dvigubasis kryžius, kuris simbolizavo ne tik Kristaus pergalę prieš šėtoną, bet ir krikščionybės pergalę prieš pagonybę, puikiai tiko Jogailai, nes jis po krikšto ir vedybų su Jadvyga įsipareigojo kovoti prieš pagoniškąsias deivus savo tėvynėje. Tokių simbolių pasirodymas Jogailos herbe ir antspauduose tuometinei Europai ir jos valdovams aiškiai rodė, kad karalius buvo rimtai pasirūpęs įveikti pagonybę, kaip blogį, ir įtvirtinti krikščioniškąsias vertybes Lietuvoje.

7 pav. „Slibino ordinas“. Vengrija (1387–1437), vienas iš daugelio žinomų variantų.

Po 1408 m. pasirodo pirmieji „Slibino draugijos“ ordinarai. (pav. 7). Tos draugijos aukščiausiojo laipsnio garbės ženklais buvo apdovanoti net 24 kilmingiausi Europos vyrai; žemesniojo laipsnio ordinarus yra gavę apie 240 draugijos riterių. Apdovanotojų tarpe buvo ir lietuvių, o aukščiausiąjį laipsnį yra gavę tik karaliaus Jogaila ir Vytautas Didysis. Vytautas, kaip žinome iš istorijos vadovėlių, tą ordiną gavo 1429 m., visai prieš pat savo karūnavimą, o Jogaila, atrodo, žymiai anksčiau, greičiausiai tuojau po Žalgirio mūšio. Todėl, žinant apie šiuos dviejus galingiausius Lietuvos valdovų priklausymą „Slibino ordino“ draugijai, galime daryti prielaidą, kad dvigubasis kryžius į Jogailos raitelį, vėliau į Vytauto Vyčio skydą, o paskiau ir į Lietuvos heraldiką, visgi atėjo per „Drakono ordino“ draugiją. Bągiant vertėtų pasakyti, kad „Slibino ordino“ draugijos veikla užgeso po 1437–jų, netrukus po Zigmanto Liuksemburgiečio mirties, o jos simbolika neteko reikšmės ir buvo greitai primiršta.

Tai štai kokiais mažai numintais istorijos keliais mus pavėdžiojo karaliaus Jogailos antspaudai. Kaip matome šandieną, besidomint, tyrinėjant ir naujai modeliuojant mūsų senovės istoriją, sfragistiką – mokslas apie antspaudus, padeda atskleisti tą istorijos uždangą, kuri skiria mus nuo tolimų praetis amžių. Senieji iki šių dienų išlikusieji karalių antspaudai, prie kurių čia tik prabėgomis stabtelėjome, skatina mus įvertinti tai, ką esame paveldėję iš savo protėvių, o tuo pačiu pasididžiuoti turtinga, be galo įdomia, nors dar nebaigta iki galo tyrinėti, mūsų tautos ir valstybės istorija.

Teatro, muzikos ir kino muziejaus rūmai Vilniuje.

Vilniuje saugomas išeivių kūrybos palikimas

Lankydami Vilniuje, tikriausiai ne vienas atkreipė dėmesį į senamiestį, Vilniaus gatvėje, stovinčius Mažuosius Radvilų rūmus su iškaba „Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus“. Juose apsilanko daug išeivijos lietuvių, nemažai jų perdavė saugojimui savo archyvus. Prieš keletą metų muziejuje veikė didžiulė paroda „Lietuvių kūryba svetur“. Šiuo metu muziejus leidžia knygą apie daugiau kaip 10 metų Čikagoje veikusių (1956–1972) lietuvių scenos darbuotojų sąjungą. Knygoje skelbiamas įgametės sąjungos vadovės Sofijos Adomaitienės surinktas šios teatro organizacijos archyvas, kurį saugojo ir tvarkė sąjungos aktyvūs nariai aktorė Elena Rukuižienė ir administratorius Česlovas Rukuiža.

Placius pristatyti Teatro, muzikos ir kino muziejų bei jame saugomą išeivijos kultūros palikimą paprašė muziejaus direktorė Regina Lapienė.

– Knygoje *Lietuvių scenos darbuotojų sąjunga Čikagoje rašoma, kad Čikagoje gyvenęs, veikęs ir miręs aktorius ir režisierius Stasys Pilka prieš Antrąjį pasaulinį karą yra vadovavęs Teatro muziejui Kaune. Tai tas pats muziejus?*

– Taip. Teatro muziejaus krikštėnais – įkūrėjais laikome Balį Sruogą ir Vincą Krėvę. Muziejuje kabo jų portretai. 1926 m. Balys Sruoga Vytauto Didžiojo universitete įkūrė teatrinių seminara, o tuo metu jau veikė Valstybės teatras, – ir kreipėsi per spaudą į teatralus bei visą Kauno inteligentiją rinkti teatrinių medžiagą. Tą datą mes ir laikome muziejaus veiklos pradžios data. Prie VDU seminaro muziejus veikė gal 5–6 metus. 1936 m. jis atsikūrė jau kaip Valstybės teatro muziejus Valstybės teatro pastate. Jo direktoriumi buvo jūsi minėtas aktorius Stasys Pilka. Buvo renkama visa medžiaga Lietuvoje ir už Lietu-

Teatro, muzikos ir kino muziejaus Vilniuje direktorė Regina Lapienė.

vos ribų, susijusi su lietuvišku teatru.

Šiomet kaip tik švenčiame lietuviško rašto atgavimo šimtmetį. Mes turime originalią 1899 m. vaidinimo skelbimo plakata Palangoje. Ši relikvija yra labai gerai išlikusi, mums reikėjo tik vos vos ją patvarkyti. Tą plakata man pačiai ir teko aptikti teatro istoriko Vytauto Maknio archyve, kurį jis prieš mirtį mums perdavė. Čia išlikęs jo vienintelis egzempliorius. Yra daug gražių žmonių, kurie kultūrinį palikimą saugo, kaupia, o vėliau perduoda į muziejų. Tai plakatai, programos, nuotraukos, rūbai, eskizai ir, be abejo, prisiminimai bei recenzijos.

Valstybės teatro muziejaus archyvas iš Kauno į Vilnių po truputį buvo pradėtas kelti nuo 1947 m. ir įkurdintas Teatro veikė sąjungoje Gedimino prospekte. Galutinai į Vilnių persikėlė 1956 m. ir tuomet pradėjo veikti kaip atskira organizacija. Trakų gatvėje muziejui buvo išskirtos patalpos Trakų g. 2, grafiškos Umiaslovskos rūmose. Ten atsidarė pirmoji ekspozicija. Žinoma, ji buvo sovietinė, okupacinė. Turėjome tik 370 kv. metrų ekspozicinio ploto. Buvo taip ankšta, kambariuose praktiškai tilpo tik muziejiniai daiktai, ir mes net nebegalėjome priimti lanky-

tojų, todėl 1972 m. muziejus užsidarė dėl gaisrininkų reikalavimų.

Iki 1990–ųjų m. mūsų muziejus vos gyvavo, būdamas Lietuvos dailės muziejaus sudėtyje. 1992 m. mūsų iniciatyva muziejus tapo savarankiškas. Nuo to laiko muziejaus gyvenimas virto verda. 1995 m. persikėlėme į puikius Mažuosius Radvilų rūmus, o pirmąją ekspoziciją čia atidarėme 1997 m. Veikia nuolatinė ekspozicija ir keičiamos parodos. Greitai atidarysime muzikos instrumentų ekspoziciją, kuri pasakos apie muzikos instrumentų vystymąsi Lietuvos teritorijoje. Muziejuje yra teatro, kino, muzikos skyriai. Visą medžiagą jungia dailės skyrius, kuris kaupia viską, kas susiję su memorialiniais daiktais. Iš viso turime 300,000 eksponatų, yra 1,500 kv. m. ekspozicinio ploto. Bet neturime ekspozicijos saugyklių. Ekspozitus saugome palėpėse. Pilna to žodžio prasme, gyvenam tarp eksponatų. Štai net mano kambaryje yra XVIII a. pab. kabinetinis rojalis, kaip fortepijono pirmtakas, Mykolas Bukšos – vyriausiojo Valstybės operos teatro dirigento spintelė, Stasio Užinsko scenografijos eskizai, baldai iš Valstybės teatro fojė, kurie išdėlioti įvairiose muziejaus salėse (juos kūrė dailininkas ir architektas Vladimiras Dubeneckis). Todėl būtina statyti saugyklas kieme, bus amfiteatras, skirtas lauko renginiams, skirtas lauko renginiams. Mažieji Radvilų rūmai atstatyti galutinai bus iki 2009 m.

– *Draugo skaitytojus domintų išeiviškoji muziejaus istorijos dalis.*

– Pirmieji eksponatai yra gauti 1926 m. Juos atidavė lie-

tuvių draugijų veikėjas Antanas Jasūdis. Tai buvo Peterburgo lietuvių teatralinės organizacijos archyvas. XIX amžiaus antrojoje pusėje su Jono Griniaus ir Leono Eremino chorine ir teatrine veikla prasidėjo pirmosios emigrantų bangos kultūrinis judėjimas Amerikoje. Mūsų muziejuje tos veiklos pėdsakų taip pat yra. Didelį archyvą turėjo Unė Babickaitė, kuri 1919 m. atvyko į JAV (Bostoną ir Čikagą) ir ten išvystė labai aktyvią veiklą. Ji Čikagoje įkūrė Dramos artistų kuopą ir veikė kaip aktorė bei režisierė. Turime daug jos palikimo, kuris yra turtingiausia teatrinio fondo dalis.

Viskas ateina per žmones, kurie rūpinasi išeivių kultūros išlikimu. Tai, galima sakyti, lietuviai patriotai. Antrosios emigrantų bangos teatrinis judėjimas prasidėjo Vokietijoje 1940–1949 m. Iš šio laikotarpio turime gana daug medžiagos.

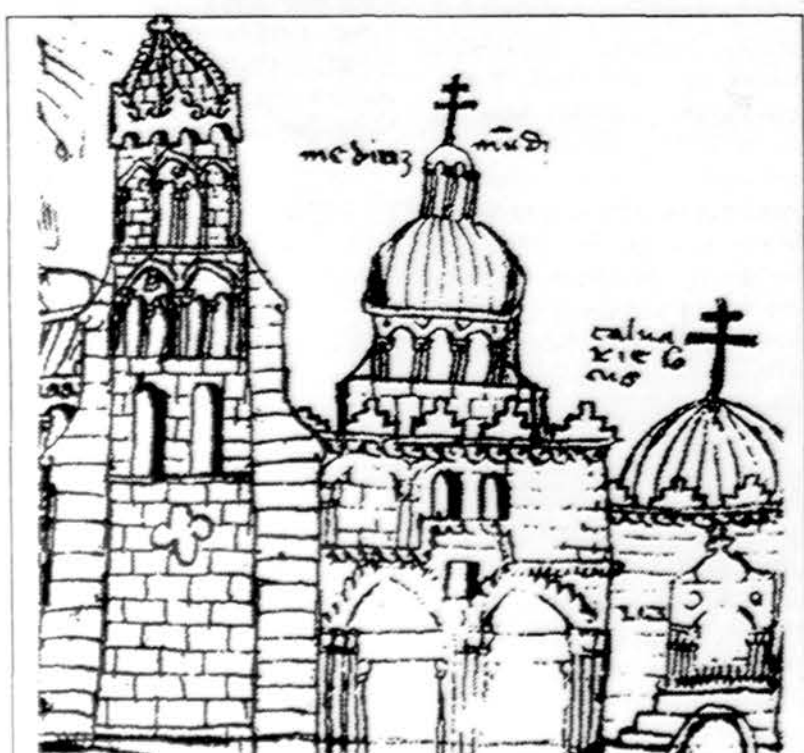
2001 m. mūsų muziejuje veikė didžiulė paroda „Lietuvių kūryba svetur“, kur buvo plačiai atspindėta visų laikotarpių lietuvių kultūrinė veikla už Lietuvos ribų. Tada prisilietėme prie visų išeivių kūrybos sričių iš arčiau. Rodėme asmeninių archyvų medžiagą, kurią paskolino Vytautas Kazakevičius, Vilius Kavaliauskas, Birutė Pukelevičiūtė, Antanas Naujokaitis, Alodija Ruzgaitė, Rūta Kulikauskienė ir kt. Žinoma, panaudojom ir muziejaus rinkinius. Mūsų turimas išeivių teatrinis palikimas yra labai didelis: JAV, Australijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje veikusių lietuvių teatralų archyvai. Pasitraukę iš Lietuvos į Vakarus baletą, dramą ir operos veikėjai tuojau pat būrėsi prasmingam darbui ir tęsė savo veiklą pradžioje Vokietijoje, po to tuose kraštuose, į kuriuos emigravo. Mes turime medžiagos apie Čikagos lietuvių teatrą, „Vaidilutę“, „Atžalyną“, Toronto „Aitvarą“, Hamiltono „Aukurą“, Los Angeles dramų sambūrį, Čikagos lietuvių operą, Čiurlionio ansamblį ir t.t. Turime ir kino kūrėjų – Jen Kizio, Jono Meko, Rūtos Lee, dramaturgų Algirdo Landsbergio, Antano Gustaičio, Antano Škėmos, Vlado Railos, Birutės Pukelevičiūtės, muzikų Viktoro Bacevičiaus, Vlado Jakubeno, Viktoro Banaicio, Jeronimo Kacinskio, Juliaus Gaidelio, Jono Vaznelio ir kt. archyvinės medžiagos.

Naudodamasi proga, kad galiausiai prabilti ir tautiečius per *Draugo* dienraštį, norėčiau paraginti juos visą teatrinių medžiagą pagal galimybes perduoti mūsų muziejui. Nors tas menas nėra profesionalus, bet rodo meilę teatrui ir lietuviškai kultūrai.

Nukelta į 4 psl.

Parodos „Lietuvių kūryba svetur“ ekspozicijos fragmentai.

6 pav. Dvigubas kryžius virš 11 a. atstatytos Šventojo Kapo bažnyčios Jeruzalėje.

„Druskos metamorfozių“ dalyviai (iš kairės): Ričardas Šileika, Andrius Mosiejus, Svajūnas Udrys, Rimvydas Pupelis ir Viktoras Binkis.

Iš druskos gamintas menas

RIČARDAS ŠILEIKA

Druskininkai yra ne tik vienas iš Lietuvos kurortinių miestų, bet labai daug kultūros dalykų turintis bei darantis centras. Čia ilgą laiką gyveno ir kūrė poetas Vytautas Bložė (dabar gyvena Palangoje) ir a t a Nijolė Miliauskaitė. Čia gyvuoja daug dailininkų, pavienių ir susibūrusių į grupes 3X ir „Kopėčios“. Čia veikia dailės galerijos „Sofa“, „Mažoji galerija“, Vytauto Kazimiero Jonyno memorialinis muziejus. Čia kiekvieną rudenį organizuojamas dailės pleneras „M. K. Čiurlionio dienos“, „Raigardas“, čia vyksta jaunimo kamerinės muzikos dienos „Druskininkai“ (šiemet nuaidėjo jau dvidešimtas), fortepijoninės muzikos festivalis, tarptautinis pianistų ir kamerinių orkestrų konkursas – festivalis „Muzika be sienų“, menų festivalis „Vasara su M. K. Čiurlioniu“, taip pat tarptautinis poezijos festivalis „Poetinis Druskininkų ruduo“.

O šiemet Druskininkams stuktėlėjo 210 metų. Be visokių nuotaikingų renginių renginių, Druskininkų savivaldybės Laisvalaikio centras birželio 16-ąją, 17-ąją, ir 18-ąją organizavo „Druskos dienas“. Jas sudarė menininkų pleneras „Druskos metamorfozės“ ir pramoginės-sportinės varžybos „Druskos periodo galiūnai“, taip pat Druskos galiūno 2004 rinkimai. „Draugo kultūros priedo“ skaitytojams noriu pristatyti tik menininkų darbų metį irgi išdaigas.

Šis pleneras yra pirmasis iš numatyto keturciklio, kuriame šią vasarą dar bus menininkų ugnies, vandens ir purvo temomis. Tai yra būtent tie pagrindiniai elementai ar, sakyti, materijos, be kurių neįsivaizduojama gydomoji kurorto veikla. Todėl Laisvalaikio centro moterų ketveriukė: direktorė Rima Viniarskaitė, administratorė Danguolė Žekienė, vyr. režisierė Asta Žiurinskienė ir etnografe Lina Balčiūnienė, emėsi vykdyti tokių netradicinių sumanymų. Pirmuoliausia susirado medžiagos tiekėjus – uždarą akcinę bendrovę „Imlites“ iš Kauno, kuri maloniai sutiko duoti druskos, kiek tik reikės. Taigi beveik trys tonos trijų pavidalų druskos (biri, presuota ir natūrali luitinė) laukė menininkų išmonių ir sprendimų. Rimvydas Pupelis iš Obelių (Rokiškio rajonas), Andrius iš Druskininkų, Viktoras Binkis, Ričardas Šileika ir Svajūnas Udrys iš Vilniaus originalių ir savitų idėjų išties nestokojo.

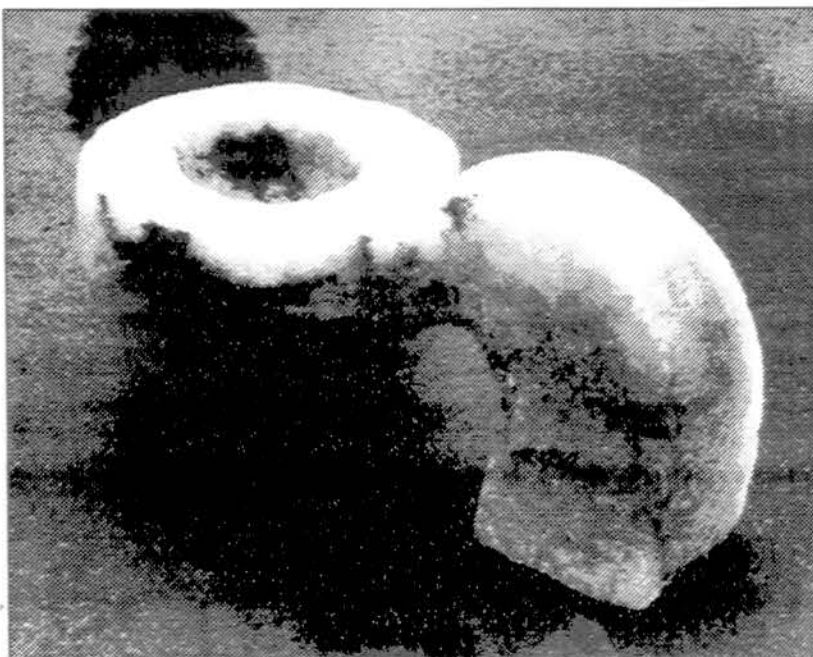
Debesys nesigėdijdami šliaužė virš Druskininkų ir be atvangos vis šlapino. Vėjas irgi šniukštino, agresyviai elgėsi viešose vietose. Jam tik papūtė ir etikos ir estetikos taisyklės. Lietuvos žinių korespondentė Laima Rekevičienė fiksavo plenerininkus įvairiomis pozomis ir rakursais. Plenero „Druskos metamorfozės“ atidarymo valandą džiauzavo Lietuvos muzikos akademijos studentai Tommas Čiukauskas (saksofonas), Sigita Alekna (kontrabosas) ir Vadim Vystavkin (pianinas), permai susibūrę į grupę „Dže-

mas“. Ričardas Šileika, net atsisiklaupęs, skaitė Stasio Jonauskio eilėraštį „Druska“ iš knygos *Spalvai*:

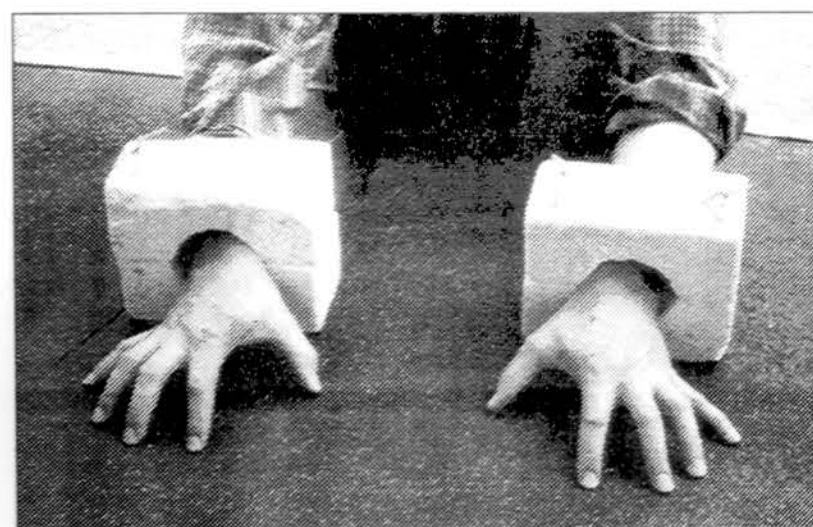
Druska yra natrio chloridas, turi cheminę formulę: NaCl. Beraščiai valstiečiai mirė, nežinodami jos. Niekas nėra apklausęs, kiek mūsų žino šią formulę. Bet ir nežinantys formules turi teisę vartoti druską.

O kitą dieną baltus chalatus ir kepuraites dėvinčius menininkus Pramogų aikštėje regėjo visi einantys Vilniaus gatve. Užsukdavo į jų palapinę, teiravosi, kas jie tokie, ką veikia, o nepatikėdami, kad jie darą meną iš druskos, atsargiai palaizydavo sukratus gabalus. Užduotis prakalbinti druską menininkams nebuvo tokia paprasta, kaip pasirodė iš pirmo žvilgsnio. Ypač sunkiai apdirbami buvo, trisdešimt kilogramų sveriantys, natūralios druskos luitai. Didžiausią padėką plenerininkai reiškė druskininkiečių skulptoriui ir fotografui Gintarui Žiliui, „Druskos metamorfozių“ dalyviams paskolinusiame elektrinį diskinių pjūklą, kuris kėlė tumulų tumulus druskos dulkių, tačiau be to įrankio druska liktų neįkandama. Kaito gražtai, pamazėl šipo pjūklai medžiui ir metalui. Žinoma, neapsieita be – (gerai kad sunkių) susizeidimų.

Trys plenero dienos – itin trumpas laikas. Juolab, kad ir medžiaga menininkams buvo neišbandyta ir nepažinta. Tačiau įvairių ir intriguojančių meno darbų ekspozicija Pra-

Viktoras Binkis kūriny „Natūros ir civilizacijos jungtis“.

Ričardo Šileikos darbas „Gydymieji antrankiai“.

mogų aikštėje tenkino daugelio akį. Rimvydas Pupelis kubizmo maniera pjaustė druskos karvelių, skobė šviestuvą. Viktoras Binkis antrankiais (tikrais!) jungė dvi druskos rūšis – natūralią ir civilizuotą, tai yra jau perdirbtą. Jo masyvus semtuvas neabejotinai galėjo būti rodomas ir garbingame muziejuje. Andrius Mosiejus padirbino stilingų žmogeliukų, kuriuos vandenį: po maišą 25 kilogramus sveriančios druskos su trejybę, tai postamentėliai

alaus bokalui, pypkei ir druskos širdžiai. Ypač išraiškingas Svajūno paveikslas „Druskos gama“, kuriame mėgintuveliuose įpiltos įvairiaspalvės druskos pavyzdžiai sąsajomis suderinti su mityba ir grožio etalonais. Ričardas Šileika padarė „Druskos keturknygę“, „Gydymuosius antrankius“, „Pjedes-talą cukrui“. Taip pat jis atliko meno veiksmą, kurio metu pasidė vandenį: po maišą 25 kilogramus sveriančios druskos su trejybę, tai postamentėliai

Rimvydas Pupelis prie savo meno dirbinio.

miesto esantį Druskonio ežerą.

Čia pat buvo gaminamas ir negirdėtas produktas – druskos miltai, tai yra tai, kas lieka nuo meno kūrinio, kas krenta iš po brūzeklių, pjūklų ir švitrinio popieriaus. Druskos miltai buvo pilstomi po keliolika gramų į specialius maišelius ir dovanojami užsukantiems į menininkų darbavietę. Taip pat ekspromtu buvo gaminami druskos pakabukai su plenerininkų autografais. Juos gaudavo dovanų

moterys ir vaikai.

Plenero uždarymo metu, grojant druskininkiečių muzikos grupei „Slam“, plenerininkai miesto visuomenei ir svečiams pademonstravo dar vieną meninį veiksmą, kurį pavadino „Mumifikacija“. Į druskos pripildytą vonią „laidojo“ savo bendrą. Druska ištraukė iš „velionio“ negalią, ir jis vėl atgimė. Taip simboliškai buvo parodytas itin stiprus druskos gydomasis poveikis kūnui.

2004 m. birželio 10 d. sesijos „Lietuvos intelektualinio potencialo išsaugojimas“

Rezoliucija

Lietuvos Mokslų akademijos sesijos bei Lietuvos Respublikos Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto bendro posėdžio dalyviai pažymi, kad, Lietuvai tapus NATO ir Europos Sąjungos nare, padidėjo jos saugumas ir stabilumas, išaugo galimybės kilti šalies ekonomikai ir tautos gerovei. Tačiau negalima nematyti ir globalizacijos pavojų mūsų nacionaliniam identitetui, etnokultūrai, kalbai, kitoms dvasinėms vertybėms, jų šaknims. Vis labiau pastebima išsilavinusių ir įgijusių mokslo laipsnius jaunų žmonių judėjimo tendencija ten, kur yra geresnės materialinės sąlygos.

Skatindama sudaryti geresnes sąlygas Lietuvos intelektualiniam potencialui atsikleisti Lietuvoje ir tuo sumažinti jo nutekėjimą į labiau išsivysčiusias šalis, Lietuvos Mokslų akademijos sesija ir Lietuvos Respublikos Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto posėdžio dalyviai atkreipia Seimo, Vyriausybės, Švietimo ir mokslo ministerijos bei kitų institucijų dėmesį į tai, kad švietimas ir mokslas turi būti ne deklaruojamas, o realus vienas svarbiausių Lietuvos pirmumų, ir kad būtina imtis neatidėliotinių priemonių, siekiant ne tik išsaugoti, bet ir ugdyti svarbiausią jos turtą – Lietuvos intelektualinį potencialą.

Bendrojo posėdžio dalyviai siūlo:

1. Atkreipti Lietuvos vyriausybinių ir nevyriausybinių institucijų bei visuomenės dėmesį į tai, kad sparčiančios globalizacijos, informacinių technolo-

gijų ir mobilumo plitimo sąlygomis labai svarbu skatinti tautinio identiteto, nacionalinės kultūros savitumo išsaugojimą, patriotizmo, meilės tėvynei, jų kalbai, kitiems dvasiniams turtams puoselėjimą.

2. Pasiūlyti akademinę bendruomenei ir svarbiausioms politinėms jėgoms pasirašyti nacionalinį susitarimą dėl ilgalaikės švietimo ir mokslo strategijos užtikrinant jos prioritetinį finansavimą bei kitas jai įgyvendinti reikalingas priemones ir būdus.

3. Pasiūlyti Vyriausybei 2005 m. Valstybės biudžeto įstatymo projekte numatyti papildomus mokslo ir studijų institucijų asignavimus, užtikrinančius mokslininkų ir dėstytojų, efektyviai dirbančių mokslinį darbą, atlyginimo didinimą taip, kad jis būtų lygus mokslininkų ir dėstytojų vidurkiui.

4. Vyriausybei įtraukti į mokslo ir studijų reglamentuojančius dokumentus nuostatas, skatinančias kitų institucijų (tarp jų ir užsienyje dirbančių) darbuotojams dalyvauti konkursuose ar kitais būdais užimti bet kurias pareigas Lietuvos mokslo ir studijų institucijose.

5. Vyriausybei numatyti Lietuvos mokslo ir studijų institucijų darbuotojų atestavimo ir konkursų nuostatuose sąlygą, kad darbuotojo stažavimas

atitinkamose užsienio institucijose yra svarbus papildomas privalumas dalyvaujant konkursuose mokslo darbuotojų ir dėstytojų, laboratorijų ar katedrų vedėjų bei kitoms pareigoms užimti.

6. Prašyti Vyriausybės, kad 2007–2010 metais žymiai didesnę Europos Sąjungos struktūrinių fondų dalis būtų skirta Lietuvos intelektualinio potencialo išsaugojimui ir gausinimui, visų pirma švietimui ir mokslui (bent jau pasiektų ES šalių lygį). Daugiau dėmesio skirti intelektui imlių darbo vietų kūrimui, įgyvendinti „mobilumo“ programą Lietuvoje, podoktorantūrinę 1–3 metų stažuotę ir kitas mokslininkų darbo efektyvumo didinimo priemones.

7. Siekdamas išplėsti Lietuvos aukštųjų mokyklų ir mokslo institutų darbuotojų dalyvavimą aukšto lygio moksliniuose tyrimuose, Vyriausybė turi skirti daugiau lėšų dvišaliniams ir daugiašaliniams tarpvalstybiškiems projektams vykdyti (tarp jų pagal tarptautinių organizacijų – CERN, Europos išskirtinių mokslo centrų ir pan. – vykdomus projektus), sudaryti sąlygas Lietuvos mokslininkams periodiškai išvykti į užsienio mokslo centrus, rengti bendras mokslines publikacijas ar kitaip naudoti bendrų tyrimų rezultatus.

8. Siūlyti Švietimo ir mokslo ministerijai tvarkyti išvykusių į užsienį mokslininkų apskaitą,

skatinti juos palaikyti ryšius su Lietuva, sistemingai informuoti juos apie mokslinio ir pedagoginio darbo Lietuvoje galimybes, kviekti juos ekspertais, dalyvauti konkursuose ir panašiai.

9. Švietimo ir mokslo ministerijai, Lietuvos mokslų akademijai ir Lietuvos mokslo tarybai parengti specialistų grįžimo skatinimo programą, ją įgyvendinant plačiau remtis Lietuvos Respublikos ambasadamis bei tų šalių lietuvių organizacijomis.

10. Švietimo ir mokslo ministerijai skatinti jaunimą, ir ypač merginas, siekiant lyčių lygybės principo įgyvendinimo, rinktis mokslininko(–kės) profesiją.

11. Pavesti Lietuvos mokslų akademijos prezidentui koordinuoti ryšius su Pasaulio lietuvių bendruomenės kitų šalių lietuvių organizacijomis siekiant plačiau integruoti lietuvių diasporą į Lietuvos intelektualinio potencialo išsaugojimo darbus. Teikti informaciją užsienyje esantiems Lietuvos piliečiams apie ES, NATO ir kitų organizacijų įgyvendinamas specialiąsias grįžimo į tėvynę skatinimo programas ir priemones, apie darbo vietas ir konkursus Lietuvoje, sukurti ir tvarkyti tam specialią interneto svetainę.

akad. Zenonas Rokus
Rudzikas
Lietuvos mokslų akademijos
prezidentas

Valerijus Simulik
Lietuvos Respublikos Seimo
Švietimo, mokslo ir kultūros
komiteto pirmininkas

Andriaus Mosiejus druskiai.

Kelionė per septynetą lietuvių išeivijos vargo metų

SILVIJA VĖLAVIČIENĖ

Jei lietuvių išeivijos spaudos pažinimo laiką skaičiuotume nuo 1988 metų pavasario, kai žlugo bibliotekų spekskyrių režimas, o netrukus, atkūrus nepriklausomybę, į Lietuvą plūstelėjo knygų siuntos iš užjūrio ir kitų kraštų, jau turėtume solidų penkiolikos metų laikotarpį. Dar pamename beviltingas pastangas kuo greičiau pažinti buvusį „uždraustą vaisių“ – skaitytojų spūstis bibliotekose, Lietuvos leidyklų milžiniškais tiražais leistas B. Brazdžionio, K. Bradono, A. Škėmos, kitų išeivijos rašytojų tekstus, didžiulio visuomenės dėmesio sulaukusius faksimilinius B. Kvickio *Mūsų Lietuvos*, A. Šapokos redaguotos *Lietuvos istorijos*, V. Biržiškos *Aleksandryno* ir kitų išeivių knygų leidimus, gausybę publikacijų periodinėje spaudoje. Tačiau akivaizdžiai trūko nuoseklaus, sisteminio lietuvių išeivijos spaudos tyrinėjimo ir įvertinimo, įgalinančio suvokti istorinių ir politinių įvykių sąlygotą ryškiausią tautos kūrybinių galių pasireiškimą tremties sąlygomis mastus ir svarbą bei vietą Lietuvos kultūros istorijoje.

Dabar jau turime ilgai lauktą solidų leidinį, kurio autorius, dr. Remigijus Misiūnas daugiau nei dešimtmetį paskyrė nuosekliam išeivijos knygų leidybos tyrinėjimui. Akivaizdu, kad pradėta nuo pirmojo išeivijos knygų leidybos etapo, apimančio 1945–1952 metų laikotarpį Vakarų Europoje. Tokia buvo tema ir knygos autoriaus daktaro disertacijos, parengtos Vilniaus universiteto Knygotyros katedroje vadovaujant prof. Domui Kaunui ir sėkmingai apgintos dar 1996 metais. Jau pats monografijos pavadinimas – *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952* leidžia numanyti, kad joje rasime ne tik sausus leidybos faktus ir jų interpretacijas. Išskirtinių DP (Displaced Persons – perkeltųjų asmenų), arba „dievo paukštelį“, kaip taikliai pasiūlydama save vadino lietuviai pabėgėliai, politinių ir socialinių gyvenimo sąlygų Vakarų Europoje, o ypač Vokietijoje, kur jų susispaudė daugiausia, visapusiška analizė yra aptariamojo objekto, lietuvių DP leidybos, tyrinėjimo pamatas. Autoriaus naudai reikia pripažinti, kad jam pavyko suvaldyti geriausią įvairiausių šaltinių paremtą informaciją ir atkurti gyvą lietuvių gyvenimo pabėgėlių stovyklose vaizdą, atskleisti sudėtingą jų politinio statuso kaitą, nuo kurios tiesiogiai priklausė kultūrinės saviarškos ir ypač leidybos galimybės. Įtaigūs ir nuoseklūs pasakojimai patraukia lengvai skaitoma forma. Nepriekaištingas kalbos stilius nejučia įtraukia skaitytoją ir kelionė per septynetą lietuvių klajonių ir vargo metų po pasitraukimo iš tėvynės iki masinės emigracijos į užjūrius visai neaprailgsta.

Tvirta ir gerai apgalvota knygos sąranga apima visus leidybos aspektus – nuo motyvacijos, autorių ir rankraščių paieškos, knygų iliustravimo, redagavimo, spausdinimo, platinimo, reklamos, net kainų, tiražų, autorių teisių bei honorarų. Daugeliu atvejų R. Misiūno pateikiama informacija yra nauja ir netikėta, koreguoja ar net griaua turėtą sampratą, nes iki jo niekas taip detalai netyrė

Dr. Remigijus Misiūnas.

pirmųjų pokarinių metų išeivijos knygų leidybos niuansų ir aplinkos. Iki šiol turėta nuomonė, kad leidybos procesas Vokietijoje buvo spontaniškas ir chaotiškas, iš dalies paneigiamas akivaizdžių faktų apie LTB (Lietuvių tremtinių bendruomenės), jos Švietimo valdybos knygų leidybos komisijos ir kitų gausių visuomeninių darinių ir organizacijų veiklą. Be sąveikos su UNRRA (Jungtinių Tautų paramos ir atstatymo administracija), vėliau su IRO (tarpautinė pabėgėlių organizacija), kurios tvarkė visą pabėgėlių gyvenimą, jokia išeiviska leidyba nebuvo įmanoma. Lietuviai mikliai prisitaikė prie esančių sąlygų ir gaudavo įtakingų organizacijų pritarimą bei finansinę paramą savo leidiniams. Monografijos autorius nuosekliai įvertina visus leidybos etapus, analizuodamas daugybę dokumentų, faktų ir pateikia motyvuotus vertinimus. „Nuo bumo iki vegetavimo“ – taip pavadintas skyrelis, nusakantis lietuviškos leidybos pokyčius. Tokia išvada autoriaus grindžiama ne tik statistinių duomenų, bet ir dvasinės pabėgėlių būsenos analize: „Ko gero, leidybos menkėjimui atsiliepė ir dvasinė DP būsena: blėstant vilčiai grįžti namo ir nematant jokių perspektyvų, prapuldavo noras imtis tokio keblaus darbo, kaip leidyba. Lietuviams būdingu lėtumu bei apuskesnėjimui žmonių stoka.“ Beje, monografijos autorius pateikia ne tik tikslų viso DP laikotarpio knygų leidybos statistiką, bet ir chronologinę kiekvienų metų spaudos apimčių apžvalgą.

Veik 80 puslapių autorius paskyrė DP lietuviškų leidyklų istorijai. Skyrus pavadinimą „Leidėjai: nuo lyderių iki autsailerių“. Kruopščiai surinktos žinios apie nostalgikais vardais pavadintas leidyklas „Patris“, „Tremtis“, „Sudavija“, „Venta“, „Giedra“, „Gabijsa“ ir kitas yra ypač vertingos. Nuo šiol nė vienam šio laikotarpio spaudos tyrinėtojiui nebebus galima klysti – iki menkiausių smulkmenų aptarti vienos ar kitos leidyklos darbai leis objektyviai įvertinti ir tokių leidėjų kaip Jonas Lenkaitis, broliai Pranas, Aleksandras ir Vladas Šulciai, Liudas Vismanas, Juozas Rimeikis, Antanas Giedraitis, Stasys Miglinas, Tadas Vizgirda, Povilas Abelkis, Kazys Barėnas ir kiti, indėlį išeivijos spaudos istorijai. Nebeteks vargti ir ieškant infor-

macijos apie mažas, vos vieną kitą knygą išspausdinusias leidyklas. Autoriaus surinktos žinios yra išsamios ir patikimos. Dabar pats laikas atskleisti tą stebuklingą šaltinį, iš kurio dr. R. Misiūnas sėmė tokią vertingą ir ligi šiol neskelbtą informaciją. Tai Čikagoje, Lituanistikos tyrimo ir studijų centro žinioje esantis Pasaulio lietuvių archyvas. Šio archyvo bene svarbiausias turas yra DP stovyklų dokumentai. Atidesnis aptariamosios monografijos skaitytojas, pastudijavęs gausias išnašas, netruks įsitikinti, kad knygotyrimo teiginiai grindžiami citatomis iš autentiškų dokumentų – tai ir leidyklos „Aistia“ įstatai, ir leidyklos

Silvija Vėlavienė.

„Lux“ archyvas, Lietuvių tremtinių bendruomenės posėdžių protokolai, Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos dokumentai, leidėjų ir rašytojų laišukai bei daugybė kitų, svarbių DP stovyklų raštų. Išeivijos spaudos istorijos ir knygotyros aspektu ši nepaprastai svarbi archyva dr. R. Misiūnas bus išanalizavęs bene pirmasis. Monografijoje paskelbta archyvo dokumentų analizė iš tiesų yra aptariamosios mokslinės studijos pamatas. Be abejonės, vien tik faktų pateikimas nelemia darbo sėkmės. Autoriaus gebėjimas analizuoti, sugretinti faktus leidžia pateikti naujas, nenuginčijamas dokumentais paremtas argumentuotas išvadas.

Antrasis, nė kiek nemenkėtinis, informacijos šaltinis monografijos autoriui yra gausi ir įvairi 1945–1952 metų išeiviskoji periodinė spauda – gyvas tik kultūrinis, visuomeninis, socialinių DP stovyklų ir jų gyventojų kasdienės buities

sąlygų, bet ir būties apmąstymų atspindys. Dr. R. Misiūnas yra išstudijavęs visus svarbesnius laikraščius (*Mūsų kelias*, *Tremtis*, *Žiburiai*, *Lietuvių žodis*, *Tėviškės garsas*, *Lietuviai*) ir žurnalus (*Aidai*, *Baltija*, *Žingsniai*, *Žvilgsniai*) publikacijas, susietas su spauda, leidyba, knygotyra. Stambiausiam monografijos skyriuje „Reper-tuaro pjūviai“, kuriame aptariamas kiekvienas iš daugiau kaip tūkstančio 1945–1952 metų Vakarų Europos išeiviskojo leidinių, autoriui ypač praverčia periodinės spaudos publikacijų citatos, iliustruojančios gyvą ir neretai perdėm kritišką tremtinių bendruomenės reakciją į kiekvieną naują leidinį. Recenzijose ir kritikos straipsniuose kunkuliuoja emocijos, neretai autorių ir leidėjų pastangos yra vertinamos pačiais aukščiausiais kriterijais, nė kiek neatšizvelgiant į realias galimybes. Autorius pastebi, kad „...žvelgiant iš laiko tolumos keistai atrodo V. Alanto romano *Pragaros pošvaistės* sukeltas triukšmas (jis per keletą metų sulaukė apie šimto atsiliepimų), kurį patys išeiviai, praėjus porai dešimtmečių, stebėdamiesi vadino audra stiklinėje, sukelta vieno personažo mesto teiginio.“

Periodinė spauda buvo vienintelis bendravimo ir susizinojimo šaltinis skirtingose DP stovyklose gyvenantiems, didelių nuotolių vienas nuo kito atskirtiems lietuvių kultūrininkams. Labai įdomu skaityti dr. R. Misiūno cituojamus gausius atsiliepimus apie vieną ar kitą leidinį. Tokiu būdu suteikiama galimybė pajusti laikmečio atmosferą, kultūrinio gyvenimo gyvastį. Tačiau gal būtų pravertęs ir kai kurių leidinių, ypač grožinės literatūros, filosofijos, istorijos veikalų vertinimas iš laiko atstumo. Bene vienintelis vėlesnių metų šaltinis, kuriuo remiasi monografijos autorius, yra K. Bradono ir R. Šilbajorio parengta ir redaguota *Lietuvių egzodo literatūra*. Nuo tarpu įvairių sričių išeiviska knyga per pastarąjį dešimtmetį jau yra nemažai tyrinėta ir vertinta visos lietuvių kultūros kontekste, mėginant lyginti ją su to paties laiko okupuotose Lietuvos leidiniais. Beveik tuo pačiu metu kaip ir aptariamoji monografija pasirodžiusioje ir tos leidyklos išleistoje dr. Daliai Kuizinienės knygoje *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.* yra vertingų įžvalgų, kurios įmanomos, tik žvelgiant į išeiviską grožinę kūrybą iš pusės amžiaus nuotolio: „Šalia praradimo tragikos rašytojai turėjo koribynės laisvės galimybę ir atvirą kontaktą su Vakarų kultūra, galimybę tos kultūros poveikį praplėsti, pajavinti lietuvišką tradiciją naujomis temomis, išraiškos priemonėmis. Savo kūryboje, svarstymuose jie mėgino suprasti pasaulį ištikusios katastrofos esmę, lietuvių tautos ir asmens tragediją.“ Dr. R. Misiūno studijoje gal ir stinga tokių apibendrinimų, tačiau jos stiprybė yra detali faktografija, teikianti kruopščiai surinktas žinias apie kiekvieno leidinio rengimo, leidybos aplinkybes bei vertinimus to meto spaudoje. Be šios inoformacijos negalės išsiversti nė vienas mokslininkas, mėginantis vienokiu ar kitokiu būdu nagrinėti kurį nors iš dr. R. Misiūno aptartų tūkstančio DP sąlygomis lietuvių išleistų knygų.

Gaila, kad, mūsų žiniomis, jau senokai spaudai parengta knyga keletą metų išgulejo, autoriui ieškant rėmėjų. Apmadu, kad nebuvo galimybės papildyti tekstą naujais duomenimis. Šis faktas iliustruotų leidybą finansinę paramą dalijantių institucijų negalią, ne visada aiškius ir motyvuotus atrankos kriterijus. Galop ir skyrus finansavimą neapsieita be nuostolių – lėšų stygius, ribojantis tik pirmasis daugiau nei pusę amžiaus trukusio laikotarpio dešimtmetis. Lengvos dr. R. Misiūno plunksnos ir skvarbaus tyrėjo žvilgsnio laumi galėtume pasakyti, kad nėra to blogo, kas neišėitų į gerą. Skaitytojas, mėginantis rasti informaciją apie konkretų asmenį, bus priverstas skleisti lapą po lapo ir tokiu būdu sužinos daugybę nepaprastai įdomių ir reikšmingų išeivijos leidybos Vakarų Europoje smulk-

menų, iš kurių lyg mozaika susidėlioja DP kultūros vaizdas, taip detalai ir patraukliai pateikiamas dr. Remigijaus Misiūno. Išeivijos knygos tyrinėjimo kelyje žengtas svarbus, tačiau tik vienas žingsnis. Ištyrinėtas tik pirmasis daugiau nei pusę amžiaus trukusio laikotarpio dešimtmetis. Lengvos dr. R. Misiūno plunksnos ir skvarbaus tyrėjo žvilgsnio laumi galėtume pasakyti, kad nėra to blogo, kas neišėitų į gerą. Skaitytojas, mėginantis rasti informaciją apie konkretų asmenį, bus priverstas skleisti lapą po lapo ir tokiu būdu sužinos daugybę nepaprastai įdomių ir reikšmingų išeivijos leidybos Vakarų Europoje smulk-

menų, iš kurių lyg mozaika susidėlioja DP kultūros vaizdas, taip detalai ir patraukliai pateikiamas dr. Remigijaus Misiūno. Išeivijos knygos tyrinėjimo kelyje žengtas svarbus, tačiau tik vienas žingsnis. Ištyrinėtas tik pirmasis daugiau nei pusę amžiaus trukusio laikotarpio dešimtmetis. Lengvos dr. R. Misiūno plunksnos ir skvarbaus tyrėjo žvilgsnio laumi galėtume pasakyti, kad nėra to blogo, kas neišėitų į gerą. Skaitytojas, mėginantis rasti informaciją apie konkretų asmenį, bus priverstas skleisti lapą po lapo ir tokiu būdu sužinos daugybę nepaprastai įdomių ir reikšmingų išeivijos leidybos Vakarų Europoje smulk-

SAUGOMAS IŠEIVIU KŪRYBOS LOBIS

Atkelta iš 2 psl.

Norėtusi, kad tos medžiagos išliktų kuo daugiau, kad niekas nebūtų išmesta. Ir knygos apie vienos teatrinės organizacijos – Lietuvių scenos darbuotojų sąjungos Čikagoje veiklą pasirodymas, prie kurio prisideda ir Teatro, muzikos bei kino muziejus, yra labai reikšmingas, sveikintinas dalykas. Tai didelis laimėjimas. Tokių dalykų turėtų būti daugiau.

Esame įsikūrę labai dėkingoje vietoje – gražiame senamiestyje. Tikimės, kad kiekvienas lietuvis, atvykęs į Vilnių, mus aplankys. Beje, tikimės, kad artimiausiais metais į Ameriką turėsime progos nuvežti Mstislavo Dobužinskio, mūsų vieno iš didžiųjų teatro dailininkų, scenografijos parodą.

— Dėkojame už pasakojimą. Kalbėjosi

Audronė V. Škiudaitė

A. Aistienė: įspūdžiai Lietuvoje

Esu laiminga, kad š.m. birželį turėjau išskirtinę progą susitikti su poeto žmona Aldona Grajauskaite-Aistiene Vilniuje. Kartu su inteligentiška Aldona Aistiene teko vykti į Vilkiškį. Vaziuojant ji ne kartą nostalgikai ištardavo: „Aistis pasiilgdavo beržų, pilkųjų varnų...“ Mačiau kaip, pirmąkart po daugelio metų išvydus Vilkiškio katedrą, jos akyse sužvilgo džiaugsmo ašaros.

— Kelintą kartą viešite Lietuvoje?

— Ketvirtą kartą. Pirmą kelionę buvo per Maskvą 1982 m., antra – 1995-aisiais, trečia 2000-aisiais.

— Koks Jūsų šios kelionės tikslas?

— Man labai rūpėjo, kad vaikai ir anukai susidarytų kuo geresnį vaizdą apie Lietuvą. Džiaugiuosi, kad jiems labai patiko. Sūnus Margiris, atvykęs su šeima, norėjo pamatyti visą Lietuvą: Nidą, Klaipėdą, Kryžių kalną. Šis paliko didelį įspūdį. Devynmetė Liucija, Margirio dukra, labai susidomėjo Lietuva ir paprašė manęs, kad nusiųčiau jai atviruką su Kryžiaus kalnu ir namus Amerikoje. Išpildžiau anūkės norą. Vakarės dukros – Ada ir Daina – taip pat labai patenkintos kelione.

Be to, teko dalyvauti jubiliejinuose renginiuose poeto Jono Aistio 100-osioms gimimo metinėms paminėti. Šventiniai minėjimai vyko Vilniuje, Kaune ir gimtosios Rumšiške. Aistio gimtinėje buvo įdomus Aleksandravičių susijimas „Genties sueiga“ ir Stanislovo Abramavičiaus, Gražinos Meilutienės knygos „Melynieji raištys šilai“ pristatymas. Rumšiškių kapinaitėse buvo atidengta granitinė skulptūra Aistui (Antano Kmieliausko darbas).

— Gal teko dalyvauti renginiuose, skirtuose Jonui Aistui, Amerikoje?

— Neteko.

— Jūs, kaip ir visa Lietuva, nuo pat jaunystės mokyjote Aistio eilėraščius?

— Aišku, mokyjau, 1930-ais, 1935–1939-aisiais juos ten visa Lietuva deklamavo! Nebuvo tokiu, kad būtų visai „buki“. Matot, gimnazistas paskaitė, patilininkas, mėginantis vienokiu ar kitokiu būdu nagrinėti kurį nors iš dr. R. Misiūno aptartų tūkstančio DP sąlygomis lietuvių išleistų knygų.

— O pats poetas mokėjo savo eilėraščius?

— Mokyjo. Dalyvaudamas vakaruose ar kokiuose nors renginiuose, literatūrinuose arba šiaip minėjimuose, visada pasirašydavo ir skaitydavo. Atmin-

Aldona Aistienė.

tinai scenoje – tai ne. Scenoje truputį jaudindavosi, bet žmogus patiko. Nežinau kodėl. Manau, kad jis mokėjo skaityti savo eilėraščius. Bernardas Brazdžionis savo eiles taip pat mokėjo, o Antanas Vaičiulaitis – gana prastokai. Henrikas Nagys labai gerai skaitė!

— Na, dabar papasakokite apie save.

— Gimiau ir užaugau Kaune. Mokausi kazimierietų gimnazijoje. Abu mano tėvai buvo kilę nuo Vilkiškio: mama Komarėna Grajauskienė iš Pusedžių kaimo, o tėvas Pijus Grajauskas-Ožkabalių kaimo (ne iš Jono Basanavičiaus gimtinės – L. T.). Jis buvo pirmosios inteligentų kartos po „Aušros“ žmogus. Tėvelis baigė bankininkystę Berlyno universitete ir grįžo į Lietuvą 1921 m. Jis buvo vienas pirmųjų Lietuvos banko pradininkų. Motina 1915-aisiais metais buvo baigusi Vilkiškio gimnaziją. Kurį laiką mūsų šeima Kaune negyveno, nes tėvelis Pijus dirbo Šilutėje, Vilkiškyje, paskui galų gale – Ukmergėje.

— Kelintais metais gyvenote Lietuvos banko tarnautoju name Kaune?

— Vienu tarpu gyvenome 1932-ais ar 1933–1934-aisiais, o antrą kartą jau per pirmą bolševikmetį, po to – vokiečių laikais. Tame name gyveno Kaupų šeima ir būsimasis rašytojas Julius Kaupas. Su juo vi-

sada buvo labai miela pašneketi, kad ir trumpai. Jis buvo labai puikus žmogus, sakyčiau, truputį rafinuotas, bet linksmas, geras, nestigo jam gražaus humoro.

— Kai jūsų tėvai apsigyveno Ukmergėje, Jūs vėl sugrįžote į gimtąjį Kauną?

— Į Kauną, į universitetą, atvažiuavau tik 1939-ais metais, kai baigia gimnaziją. Įstoja į Teologijos-filosofijos fakultetą, bet nespėjau baigti (išsklausiau penkis semestrus). 1944 m. vasarą mūsų šeima pasitraukė iš Lietuvos. Tėvelis mirė nuo vėžio 1947 m. Vokietijoje, ten ir palaidotas. Motina su antra dukra 1949 m. emigravo į Ameriką. Mano dvi seserys šiuo metu gyvena Amerikoje.

— Jūs nebaigėte humanitarinių studijų Lietuvoje. Kaip vėliau Jums sekėsi Amerikoje?

— Na, aš vis dėlto save laikau humanitarine. Tai ką aš veiksiu Amerikoje atvažiavus su lietuvių kalba? Pradėjau truputį dirbti tik tada, kai jau vaikai užgėlė, o jauniausias – pradėjo lankyti mokyklą. Mano darbas buvo labai atsitiktinis ta prasme, kad pakliuvau į tokią sritį, kuriai buvau absoliučiai nepasiruošusi. Būtent – į okeanografiją, į jūrų geologiją ir geofiziką.

— Labai ačiū Jums už pokalbį!

Kalbėjosi Laimutė Tidikytė